C O P E
Member since 2019
JM14482

Beata Szczepańska*

Helena Radlińska i środowisko medyczne w kręgu Wolnej Wszechnicy Polskiej. Wybrane portrety lekarzy-społeczników

Abstrakt

W artykule podjęto problem wzajemnego oddziaływania dorobku w dziedzinie nauki i praktyki w obszarze dwóch dyscyplin – pedagogiki i medycyny – na przykładzie ich reprezentantów skupionych wokół Heleny Radlińskiej w ramach Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie i łódzkiego oddziału tej uczelni. Skoncentrowano się głównie na okresie II Rzeczypospolitej. Odniesiono się do wspólnych doświadczeń pokoleniowych twórczyni pedagogiki społecznej – Heleny Radlińskiej oraz wybranych dwóch przedstawicieli profesji lekarskiej – Stefana Kopcińskiego i Seweryna Sterlinga. Jeszcze w okresie zaborowym wiązali oni swoją działalność z tajnymi lub jawnymi organizacjami oświatowymi i patriotycznymi, tworząc łącznik pomiędzy czasami niewoli i niepodległej Polski.

Słowa kluczowe: medycyna społeczna, pedagogika społeczna, Polska, historia, XIX i XX wiek.

Helena Radlińska and the Medical Community of the Free Polish University. Selected Portraits of Medical Doctors and Social Activists

Abstract

The article discusses the problem of the interactions between the fields of science and practice in the area of two disciplines – pedagogy and medicine, on the example of their representatives gathered around Helena Radlińska within the Free Polish University in Warsaw and Lodz. The focus was mainly on the period of the Second Polish Republic.

* Uniwersytet Łódzki
Artykuł otrzymano: 22.04.2022; akceptacja: 22.06.2022.

https://doi.org/10.18778/2450-4491.15.10

The article refers to the shared generational experiences of three people: the founder of social pedagogy – Helena Radlińska, and representatives of the medical profession – Stefan Kopcinski and Seweryn Sterling. In each case, they associated their activities with secret or open educational and patriotic organizations, creating a link between the period of partitioning and the independence of Poland.

Keywords: medicine, social pedagogy, Poland, history, 19th and 20th centuries.

Helena Radlińska i generacyjne cechy wspólnotowe

Helena Radlińska (1879–1954) była działaczką społeczną i oświatową, profesorem Wolnej Wszechnicy Polskiej (WWP) i Uniwersytetu Łódzkiego, twórczynią pedagogiki społecznej, organizatorką i kierownikiem pierwszej w Polsce Katedry Pedagogiki Społecznej, którą założyła w 1945 r. na Uniwersytecie Łódzkim. Nakreślenie obszarów jej aktywności, pasji i zainteresowań należałoby rozszerzyć i uszczegółowić, wskazując choćby, że była ona także: pielęgniarką, łączniczką, sanitariuszką, oficerem oświatowym, historykiem, bibliotekarką, pisarką, wykładowcą, myślicielem i organizatorem (Konarski 1986: 696–703).

Urodziła się w Warszawie jako córka pisarza i publicysty, krytyka muzycznego i teatralnego, dyrektora Filharmonii Warszawskiej i opery – Aleksandra Rajchmana (1855–1915) oraz Melanii z domu Hirszfeld (1857–1913) – polskiej publicystki i działaczki społecznej (Waldorff 1984: 173–174). Na kształtowanie się osobowości Heleny Rajchman wpłynęło znacząco środowisko rodzinne. Kontakty towarzyskie jej rodziców sprawiły, iż w otoczeniu domowym znalazło się wiele wybitnych postaci ówczesnego życia naukowego, społecznego, kulturalnego, politycznego, a wśród nich również zasłużeni przedstawiciele środowiska medycznego. Z kręgu znamienitych reprezentantów medycyny, z którymi pozostawała w styczności, wymienić należy zwłaszcza brata Heleny, Ludwika Rajchmana (1881–1965)[1] – bakteriologa, i jej kuzyna, Ludwika Hirszfelda (1884–1954)[2] – mikrobiologa i serologa, oraz dalszego krewnego, Mikołaja Reychmana/Rajchmana (1851–1918)[3] – gastrologa i pa-

[1] Ludwik Rajchman ukończył studia medyczne w Krakowie i w Paryżu; był twórcą i realizatorem koncepcji Państwowego Zakładu Higieny w Warszawie. Po I wojnie światowej organizator walki z epidemiami w Polsce i na świecie, jako współzałożyciel Komisji Epidemiologicznej Ligi Narodów. Organizował międzynarodowe akcje pomocy dzieciom w ramach UNICEF i brał udział w pracach Centre International d'Enfance w Paryżu (Radlińska 1964b: 303). Współzałożyciel Światowej Organizacji Zdrowia, współorganizator Państwowego Zakładu Higieny w Warszawie, pomysłodawca UNICEF (Balińska 2012).

[2] Lekarz, kierownik naukowy Państwowego Zakładu Higieny w Warszawie, profesor Uniwersytetu Warszawskiego, współtwórca Uniwersytetu Lubelskiego, dyrektor Instytutu Mikrobiologii Lekarskiej oraz Instytutu Immunologii i Terapii Doświadczalnej we Wrocławiu. Członek licznych międzynarodowych stowarzyszeń, organizacji i komisji, autor licznych publikacji o zasięgu międzynarodowym (Hirszfeld 1989).

[3] Lekarz gastrolog, założyciel i prezes Polskiego Komitetu do Badania i Zwalczania Raka przy Warszawskim Towarzystwie Higienicznym. Był autorem wielu cennych prac z dziedziny gastrologii, wyjaśnił schorzenie zwane odtąd w światowej literaturze medycznej „chorobą Reychmana". W testamencie po-

tologa. Także mąż Heleny, Zygmunt Radliński[4], był lekarzem, który wprowadził ją do struktur organizacyjnych Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS). W ramach działalności w PPS zetknęła się z Józefem Piłsudskim, tworząc pierwsze pokolenie piłsudczyków – czołówkę ówczesnego obozu lewicy niepodległościowej, na których warunki wojenne wymusiły zdecydowanie i podejmowanie samodzielnych decyzji (Suleja 1995: 114). Wraz z mężem uczestniczyła w rewolucji 1905 roku oraz dzieliła z nim zesłańczy los na Syberii (Szczerba 2018).

Formacyjne znaczenie miało więc dla Radlińskiej środowisko rodzinne oraz kontakty towarzyskie w salonie rodziców, jak też wczesna aktywność społeczna, oświatowa i polityczna – zarówno jako uczennicy, jak i nauczycielki zaangażowanej w prace kółek samokształceniowych, tajnych – a po 1905 r. legalizowanych – stowarzyszeń oświatowych (Uniwersytet Latający, Uniwersytet dla Wszystkich, Koło Oświaty Ludowej, Czytelnia Pism Naukowych, Towarzystwo Tajnego Nauczania i in.) oraz pielęgniarki w stowarzyszeniach i instytucjach społecznych, np. Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności, Instytutu Higieny Dziecięcej Fundacji Leona Lenvala (Lepalczyk, Marynowicz-Hetka 2004: 9). Związana była jako studentka z Uniwersytetem Jagiellońskim (w czasach zaborów), zaś w roli wykładowcy z Uniwersytetem Ludowym im. A. Mickiewicza, a w roli profesora z Wolną Wszechnicą Polską (w Drugiej Rzeczypospolitej) oraz z Uniwersytetem Łódzkim (po II wojnie światowej). W Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie, gdzie stworzyła Studium Pracy Społeczno-Oświatowej, jak i w Oddziale Łódzkim WWP współpracowała z wybitnymi, społecznie zaangażowanymi lekarzami.

Helena Radlińska przekazała swojemu i następnym pokoleniom ogromny dorobek pisarski. W świetle jej prac – jak pisze Maciej Demel – ruch lekarsko-społeczny stanowił cząstkę służby społecznej, tym ważniejszej, że sięgającej najgłębszych pokładów bytu społecznego, jaki stanowi życie i zdrowie obywateli (Demel 2000a: 169).

Artykuł ten poświęcony będzie wspólnocie zainteresowań i aktywności społecznej zorientowanej na przekształcanie społeczeństwa Heleny Radlińskiej, reprezentującej pedagogikę, i wybranych przedstawicieli medycyny społecznej – Stefana Kopcińskiego oraz Seweryna Sterlinga, których pokoleniowe doświadczenie spotykało się w ramach Wolnej Wszechnicy Polskiej. Autorka przyjęła za Kazimierzem Wyką,

zostawił znaczne kwoty dla magistratu m. Warszawy na cele asenizacyjne oraz dla Towarzystwa Higienicznego na cele badawcze i zwalczanie raka oraz na premie konkursowe i nagrody dla lekarzy w ramach Towarzystwa Lekarskiego (Szulcowie 1989: 200).

[4] Zygmunt Radliński (1874–1941) uzyskał dyplom lekarza na Uniwersytecie Kijowskim w 1900 r., po czym pełnił funkcję asystenta chirurgicznego w szpitalach Kijowa i Warszawy. Od 1902 r. pracował w Warszawie, w szpitalu Dzieciątka Jezus, w Pogotowiu Ratunkowym i w ambulatoriach (Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności (WTD). Od 1904 r. związany z podziemnym ruchem rewolucyjnym, pracował jako lekarz w PPS, co doprowadziło go do aresztowania, uwięzienia w Cytadeli i na Pawiaku. W maju 1906 r. został skazany na pięcioletnie zesłanie w zachodniej Syberii, dokąd towarzyszyła mu żona. Po udanej ucieczce Radlińskich do Krakowa Zygmunt Radliński pracował w Klinice Uniwersytetu Jagiellońskiego, najpierw jako asystent, a następnie jako docent. Od 1920 r. był profesorem chirurgii Uniwersytetu Warszawskiego (Radlińska 1964b: 339).

iż pokolenie to miało cechy wspólnoty psychologicznej, determinowanej przez wiek człowieka, czas historyczny i czas zbiorowy (Wyka 1977: 68), oraz – jak znajdujemy w określeniu „młodych" Marii Ossowskiej – „kierowało się ku przyszłości, wierzyło w realizację rzeczy wielkich" (Ossowska 1969: 36).

Krąg generacyjny i środowiskowy, jaki tworzyła Radlińska i współpracujący z nią lekarze, miał jednocześnie charakter interdyscyplinarny i mocno wzbogacał myślenie o aspektach pedagogiczno-społecznych w działalności medycznej/lekarskiej oraz o związkach opieki i wychowania z lecznictwem i medycyną profilaktyczną. Helena Radlińska odnosiła się z ogromnym uznaniem i szacunkiem do lekarzy, których intensywne zaangażowanie w sprawy społeczne powodowało, iż krzewili kulturę, rozszerzali i pogłębiali moralność oraz dokonywali modernizacji w życiu lokalnym i międzynarodowym.

Działalność naukowa Heleny Radlińskiej była mocno powiązana z potrzebą zastosowania wyników badań dla naprawy rzeczywistości społecznej, stąd też w jej pracach znaleźć można częste odwołania do praktyki, jak również propozycje przekształceń. Konstruowała z propozycji wychowawczych wzorzec zachowań prozdrowotnych. Uznając za najdawniejsze związki opieki z medycyną zapobiegawczą/profilaktyką oraz z lecznictwem/terapią, zwracała uwagę na potrzebę dożywiania dzieci, kształtowania nawyków higienicznych, zapewnienie właściwych warunków mieszkaniowych. Wskazywała, iż nie należy oczekiwać efektywnej terapii, gdy pacjent powraca do warunków życia, które sprzyjały zachorowaniu. Stwierdzała: „Opieka jest bezsilna bez pomocy medycyny i higieny, wychowania i organizacji życia społecznego […] leczenie jest bezpłodne, gdy pacjent powraca do złych warunków bytu i pracy, tych samych, które spowodowały choroby" (Radlińska 1961: 324).

Dla podkreślenia dostrzeżonych związków spojrzenia lekarskiego i pedagogicznego warto przytoczyć fragment artykułu pt. *Lekarze a przebudowa życia społecznego*, zamieszczonego w periodyku wydawanym przez Polskie Towarzystwo Medycyny Społecznej, wskazujący na – bliskie myśli Radlińskiej – wyraźne rozszerzenie zakresu obowiązków lekarza o zagadnienia przekształcania środowiska:

> Lekarz współczesny, który stwierdza bezpośredni związek choroby z warunkami zewnętrznymi, w jakich osobnik przebywa – nie zatrzyma się na samym leczeniu chorego. O wiele owocniejszą może stać się jego czynność – gdy w miarę swoich możliwości – na razie znacznie ograniczonych – dążyć będzie do uzdrowienia właśnie tła chorobotwórczego, środowiska, w jakim przebywa chory lub jego bliscy. Świadomy swojego celu i zadania-lekarz nie ograniczy się już, jak to się dotychczas działo w medycynie społecznej lub higienie zapobiegawczej – do roli podrzędnej, wykonawczej. Przeciwnie sam stanie na czele ruchu, będzie drogowskazem, kierownikiem i przewodnikiem we wszystkich zagadnieniach socjalnych, będących w pośrednim lub bezpośrednim związku, zachodzącym między zachorowaniem a zagadnieniem ochrony zdrowia publicznego (E. B. 1932: 771).

Pierwsze osobiste związki Heleny Radlińskiej z medycyną

Dzieciństwo i wczesna młodość Heleny Radlińskiej przebiegały w środowisku radykalnej warszawskiej inteligencji końca XIX wieku, w trudnej politycznie, społecznie i ekonomicznie sytuacji Polski, podzielonej między trzech zaborców. W coraz mocniej rusyfikowanym społeczeństwie Radlińska brała udział w różnych tajnych lub częściowo tajnych działaniach oświatowych, co doprowadziło ją do aktywnego uczestnictwa w organizacji strajku i walki o szkołę polską w 1905 r. We wspomnieniach dotyczących tego czasu pisała: „Konspirowanie stawało się w tym okresie koniecznością duchową młodych. Tylko w podziemnym nurcie życia społecznego wyładowywała się nasza energia" (Radlińska 1934: 398).

Wśród warszawskiej inteligencji studenci medycyny i młodzi lekarze stanowili pod koniec XIX wieku grupę najbardziej demokratycznie zorientowaną i aktywną politycznie (Żurawicka 1978: 230–231). Helena Radlińska, współdziałając z mężem, Zygmuntem – lekarzem i działaczem PPS, uczestniczyła w akcjach rewolucyjnych m.in. jako łączniczka, sanitariuszka, a po odbyciu regularnych kursów sanitarnych – jako pielęgniarka. Staż pielęgniarski odbyła w Instytucie Lenvala, gdzie – jak wskazuje M. Demel – uchwyciła związki łączące medycynę z praca opiekuńczą i wychowawczą (Demel 2000a: 168–169). Sama Radlińska opisywała ten okres następująco:

> Równolegle z nauczaniem, dzięki mężowi, zainteresowałam się pracami lekarskimi. Miało to duże znaczenie dla ustawiania spraw ludzkich w późniejszych rozważaniach nad pedagogiką społeczną. Przeszłam tajny kurs pielęgniarstwa, pomagałam mężowi w jego gabinecie, instrumentowałam w klinice prof. Krajewskiego przy nocnych operacjach, na które „czatowali" młodzi asystenci odsuwani przez starszych w porze normalnej. Najważniejsze dla poznania życia społecznego było pielęgniarstwo w bezpłatnych ambulatoriach Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności i Niebieskiego Krzyża (związku mającego za zadanie walkę z alkoholizmem, założonego w Szwajcarii w 1877 r.). Poznawałam straszną nędzę, skutki klęsk społecznych i tragizm niewoli politycznej, uniemożliwiającej prowadzenie celowej akcji zapobiegawczej i czyniącej z pomocy lekarskiej narzędzie wynaradawiania. Nie było wówczas ubezpieczeń ani ośrodków zdrowia. Bezpłatne ambulatoria prowadził Rosyjski Czerwony Krzyż, obsługiwany przez prawosławne mniszki. Ze strony polskiej jedyne uprawnienia niesienia pomocy miały instytucje dobroczynne […] Leczenie najuboższych, częstokroć żyjących poza jakąkolwiek więzią społeczną, krzywdzonych i wykolejonych, przekraczało miłosierdzie, ukazując obowiązki współżycia społecznego. Klękanie u opatrywanych, ohydnie cuchnących nóg wyrobników i żebraków, przynoszenie im ulgi wywoływały poczucie prawa i wartości każdego człowieka (Radlińska 1964a: 340–341).

Helena Radlińska poprzez małżeństwo zetknęła się z gronem postępowych lekarzy warszawskich. Wspominała:

> Zamążpójście w r. 1902 za Zygmunta Radlińskiego przeniosło mnie w świat dla mnie nowy: radykalnej grupy młodych lekarzy, swoiście pogardzającej wszelkim konserwatyzmem i pozorami. Byłam szczęśliwa nie tylko szczęściem małżeństwa, lecz również wyzwolenia z konwenansów (Radlińska 1964a: 339).

Małżeństwo dało także szansę Radlińskiej na poznanie i zrozumienie problemów higieny społecznej i profilaktyki zdrowotnej. Nabyte kompetencje z dziedziny wychowania, opieki i pielęgniarstwa wykorzystywała w pomocy doraźnej, w ratownictwie i w pielęgniarstwie środowiskowym. W jej wspomnieniach z tego okresu odnajdujemy odniesienia do pracy w nowo powstałej fundacji filantropijnej, jaką był Instytut im. Lenvala[5]:

> Organizatorzy poszukiwali mężatek, które zechciałyby kąpać i opatrywać starszych chłopców (wykluczanie panien było znamienne dla ówczesnych poglądów na przyzwoitość). Pełniłam te funkcje. Przyjrzenie się różnicom budowy i odżywienia, ułomnościom, wszawicy, rozlicznym skutkom niechlujstwa i przesądów zwróciło moją uwagę na zjawiska badane po latach w związku ze społecznymi przyczynami niepowodzeń szkolnych (Radlińska 1964a: 341–342).

Z kolei towarzyszenie mężowi, skazanemu na zesłanie na Syberię za działalność na rzecz niepodległości Polski, dało jej szansę na zdobycie nowych doświadczeń w pracy społeczno-pielęgniarskiej (Mazurkiewicz 1983: 11).

Poza wspomnianą pracą w Instytucie Higieny Dziecięcej im. Leona de Lenvala, gdzie Radlińska łączyła działalność pielęgniarki pediatrycznej z działalnością wychowawczo-higieniczną (prowadząc pracę oświatową wśród matek dzieci), zajmowała się profilaktyką antyalkoholową (w ambulatoriach Niebieskiego Krzyża), a w Warszawskim Towarzystwie Dobroczynności i w klinikach chirurgicznych pracowała jako pielęgniarka-instrumentariuszka. Radlińska, jak zauważył Edward Mazurkiewicz:

> Trudne, polowe warunki pracy z tego okresu oceni później jako ważny składnik „szkoły życia", a o obserwacjach i pracach pielęgniarskich powie, że pomogły one w późniejszym ustawieniu spraw ludzkich w pedagogice społecznej (Mazurkiewicz 1983: 11).

Po brawurowej ucieczce Radlińskich z zesłania do Galicji oboje zamieszkali w Krakowie. Helena Radlińska podjęła studia humanistyczne w zakresie mediewistyki na Uniwersytecie Jagiellońskim. Współtworzyła Krakowski Oddział Uniwersytetu Ludowego im. Adama Mickiewicza, prowadziła w nim wykłady i gromadziła

[5] Instytut Higieny Dziecięcej im. de Lenvala to fundacja stworzona w 1903 r. Instytut prowadził działalność w zakresie wszystkich dziedzin medycyny i wychowania fizycznego, organizował akcje higieniczne, gimnastykę oraz zajmował się poradnictwem wychowawczym. Szerzej na ten temat pisał Maciej Demel w pracy *Pedagogiczne aspekty warszawskiego ruchu higienicznego (1864–1914)* (Demel 1964).

zbiory biblioteczne[6]. Podsumowanie prac badawczych prowadzonych w ramach Towarzystwa Uniwersytetu Ludowego im. A. Mickiewicza stanowiła wydana w 1913 r. zbiorowa książka *Praca oświatowa. Jej zadania, metody i organizacja*, której nieujawnioną redaktorką była Helena Radlińska (Hulewicz 1964: VI).

W czasie I wojny światowej Radlińska brała udział w walkach o odzyskanie niepodległości w szeregach Polskiej Organizacji Wojskowej. W 1919 r. Radlińscy przenieśli się do Warszawy.

Wolna Wszechnica Polska w międzywojennej Warszawie jako obszar współdziałania pedagogów i lekarzy

Obszarem aktywności Heleny Radlińskiej, w którym mocno przenikały się dyscypliny medyczne i społeczne, była szczególnie jej działalność dydaktyczna realizowana w Drugiej Rzeczypospolitej – zarówno w ramach wykładów i kursów dla pielęgniarek, jak i w związku z pracą w Wolnej Wszechnicy Polskiej.

Podczas zajęć dla pielęgniarek Radlińska podejmowała problematykę społeczną oraz zajmowała się zagadnieniami samokształcenia, podkreślając rolę, jaką pielęgniarki mogą odgrywać w harmonizowaniu oddziaływań medycznych i społecznych (Wolska-Prylińska 2018: 150). Uznając, że współpracujący lekarz i pielęgniarka skazani są na stałe wymienianie się spostrzeżeniami i wiadomościami, to nie może być mowy – w przypadku tych profesji – o przekraczaniu kompetencji zawodowych: „lekarz ma prawo krytykować wartość pracy pielęgniarki z punktu widzenia medycyny, a pielęgniarka powinna oceniać lekarza z punktu widzenia potrzeb służby społecznej" (Czapska 2006: 33).

Od 1921 r. Radlińska związana była z Wolną Wszechnica Polską[7], podejmując w tej uczelni pracę naukową i dydaktyczną. Za najważniejsze osiągnięcie edukacyjne Radlińskiej uznawane jest stworzenie w 1925 r., w Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie, Studium Pracy Społeczno-Oświatowej. Instytucja ta stanowiła pierwszą w Polsce placówkę kształcenia pracowników społecznych na poziomie wyższym (Lepalczyk, Marynowicz-Hetka 2004: 10). Działające w ramach Wolnej Wszechnicy Polskiej seminarium Radlińskiej było, jak ujął to Maciej Demel:

[6] Uniwersytet Ludowy im. A. Mickiewicza był instytucją założoną w 1897 r. przez grupę radykalnych działaczy oświatowych, celem poszukiwania postępowych, demokratycznych i nowatorskich form pracy oświatowej, ukierunkowanych na emancypację defaworyzowanych warstw społecznych (Wroczyński 1961: IX).

[7] Rodowód Wolnej Wszechnicy Polskiej, związanej z Towarzystwem Kursów Naukowych, sięga roku 1905, a wśród jej pierwszych członków byli znani i szanowani lekarze: Zygmunt Kramsztyk (1849–1920) – okulista, Józef Polak (1857–1928) – higienista, Rafał Radziwiłłowicz (1860–1929) – psychiatra, Jerzy Brunner (1870–1925) – bakteriolog, Stanisław Orłowski (1868–1923) – neurolog i psychiatra, Alfred Sokołowski (1849–1924) – internista i ftyzjatra. Ta spora grupa lekarzy znalazła się w TKN WWP nieprzypadkowo. Byli oni związani z medycyną społeczną. W okresie przedrewolucyjnym nie istniały w Warszawie żadne stowarzyszenia naukowe czy oświatowe, poza towarzystwami lekarskimi/higienicznymi (*Dziesięciolecie Wolnej*… 1917: 18).

> kuźnią naukową, która rozwija teorię wielu dziedzin służby społecznej, m.in. oświaty sanitarnej oraz pielęgniarstwa, zwłaszcza środowiskowego. To właśnie Radlińska wprowadziła do programu kształcenia pielęgniarek usystematyzowaną problematykę psychologiczną, socjologiczną i pedagogiczną (Demel 2000a: 169).

Wolna Wszechnica Polska była miejscem działalności dydaktyczno-naukowej wielu lekarzy, którzy podobnie do Radlińskiej pojmowali idee pracy społecznej. Można byłoby w tej grupie reprezentantów środowiska medycznego wymienić wielu społecznie aktywnych lekarzy, jak choćby wspomnianych wcześniej: Zygmunta Kramsztyka, Józefa Polaka, Rafała Radziwiłłowicza, Ludwika Hirszfelda, czy także: Aleksandra Ławrynowicza[8], Janusza Korczaka[9], Mieczysława Michałowicza[10], Czesława Wroczyńskiego[11], Marcina Kacprzaka[12].

Dokonany tutaj wybór dwóch postaci – Stefana Kopcińskiego i Seweryna Sterlinga – wynika z najsilniejszej, w opinii autorki artykułu, bliskości czy też najwyraźniejszego „pokrewieństwa dusz" z Heleną Radlińską, wyrażanego we współbrzmieniu myśli oraz podobnie zaangażowanego powiązania działań społecznych i zawodowych. Ponadto postacie Radlińskiej, Kopcińskiego i Sterlinga łączy wiele zbieżności biograficznych oraz topograficznych, wspólnych miejsc aktywności – Warszawa i Łódź oraz WWP. Nade wszystko jednak dostrzegamy w tych trzech osobach – wytrwałych, odważnych, zaangażowanych w pracy społecznej – ludzi, którzy stanowią łącznik pomiędzy czasami zaborów i niepodległą Polską. Oczywiście, gdyby nie istniały ramy edytorskie, można byłoby znacznie rozszerzyć to grono pokoleniowe o innych lekarzy, zwłaszcza przy uwzględnieniu czasu zbiorowego i czasu historycznego.

[8] „Aleksander Ławrynowicz (1889–1944) – profesor bakteriologii, dyrektor Miejskiego Instytutu Higieny, zasłużony jako badacz i nauczyciel higieny, organizator szerokiej akcji profilaktycznej" (Radlińska 1964: 505).

[9] O Januszu Korczaku (1878–1942), sama Radlińska w krótkiej notce bibliograficznej napisała tak: „Lekarz, twórca systemu wychowawczego stosowanego w »Domu Sierot« i »Naszym Domu«, pisarz obrazujący psychikę dziecka i najgłębsze zagadnienia pedagogiczne, nie skorzystał z przywileju lekarza i poszedł na śmierć z dziećmi swojego zakładu w r. 1942" (Radlińska 1964: 504).

[10] Mieczysław Michałowicz (1876–1965), lekarz pediatra, profesor Uniwersytetu Warszawskiego, członek PAU i PAN, działacz polityczny i społeczny (Radlińska 1964: 433).

[11] Czesław Wroczyński (1889–1940), lekarz epidemiolog, działacz społeczny i organizator, zasłużony w zwalczaniu epidemii duru plamistego w II RP, związany z Państwowym Zakładem Higieny w Warszawie; członek Komisji Epidemiologicznej Ligi Narodów; jako stypendysta Fundacji Rockefellera, odbył staż w J. Hopkins University w Baltimore. Był jednym z współtwórców poradni społecznych i wykładowcą higieny w WWP; pełnił też funkcję szefa sanitarnego ZG PCK. Brał udział w przygotowywaniu ustawy o pielęgniarstwie (1935). Po wybuchu II wojny św. jako lekarz wojskowy znalazł się w obozie w Kozielsku i został zamordowany w Katyniu (por.: *Katyń*… 2000).

[12] Marcin Kacprzak (1888–1968) był lekarzem, wychowawcą, pedagogiem, publicystą, jeden z pionierów medycyny społecznej w Polsce; był związany z Towarzystwem Medycyny Społecznej i Polskim Towarzystwem Higienicznym. Jako stypendysta Fundacji Rockefellera odbył studia w zakresie zdrowia publicznego na J. Hopkins University w Baltimore. Pracował w Państwowym Zakładzie Higieny i związanej z nim Państwowej Szkole Higieny w Warszawie. Współautor konstytucji WHO. Długoletni redaktor czasopisma „Zdrowie"/„Zdrowie Publiczne" (Demel 2000b: 38).

Stefan Kopciński (1878–1934)

Dr Stefan Kopciński został wybrany przez Radlińską jako współprowadzący wraz z nią i z dr Józefą Kodisową[13] wykłady z psychologii i pedagogiki w pierwszym roku działalności Studium Pracy Społeczno-Oświatowej – roku 1925, otwierającym historię Studium, o którym sama Radlińska pisała:

> Z różnorodnych punktów wyjścia, z rozmaitem przygotowaniem i przeżyciami szli wykładający i słuchacze ku coraz bliższej współpracy i wspólnemu stwarzaniu syntezy. Łączyło wszystkich – poprzez odmienność wielu poglądów – pragnienie szukania podstaw naukowych pracy społecznej, podniesienia jej wartości. Łączył szacunek dla człowieka i współżycia duchowego, zainteresowanie środowiskami, w których powstają nowe siły zbiorowe (Radlińska 1926: 6).

Dr Stefan Kopciński był psychiatrą i neurologiem, żołnierzem, ławnikiem, nauczycielem, publicystą, senatorem, działaczem oświatowym i robotniczym.

Choć jego pierwszą i umiłowaną profesją był zawód lekarza, uznawano go za jednego z najbardziej zasłużonych w okresie dwudziestolecia międzywojennego działaczy oświatowych, o czym zdecydowały przede wszystkim osiągnięcia w dziedzinie oświaty powszechnej i pozaszkolnej oraz kultury w arcytrudnej rzeczywistości społecznej Łodzi. Józef T. Mieszkowski w szkicu biograficznym dotyczącym Kopcińskiego podjął próbę opisania fenomenu jego osoby:

> Fanatyczną wiarę w zbawienny wpływ oświaty, wrodzoną pasję społecznika łączył bowiem z głęboką wiedzą, talentem organizacyjnym i ujmującymi zaletami osobistymi. Znajomość metod praktycznego działania i umiejętność stosowania teoretycznych koncepcji w warunkach konkretnej rzeczywistości są częstokroć cenniejsze niż znajomość abstrakcyjnych założeń. A w dziedzinie realizowania zasad oświatowych i wychowawczych w praktyce codziennej dr Kopciński był mistrzem (Mieszkowski 1960: 68).

[13] Józefa Krzyżanowska-Kodisowa (1865–1940) była filozofem, psychologiem i ważną działaczką na rzecz równouprawnienia kobiet w Polsce (1865–1940). Urodziła się 19 kwietnia 1865 r. na Nowogrodczyźnie. Pochodziła z patriotycznej rodziny, którą mocno dotknęły represje ze strony rosyjskiego zaborcy. Po odbyciu edukacji domowej, zdaniu egzaminu nauczycielskiego pracowała jako prywatna nauczycielka. W 1886 rozpoczęła studia na wydziale nauk społecznych uniwersytetu w Genewie, a następnie kontynuowała studia w Zurychu, gdzie w 1892 r. obroniła doktorat z filozofii. Po studiach wyjechała wraz z mężem do USA i tam aktywnie działa w Związku Polaków, wygłaszała wykłady oraz współorganizowała pierwszy uniwersytet ludowy dla polskiej emigracji w Chicago. Po powrocie do kraju zamieszkała w Mińsku Litewskim. Do 1914 prowadziła dział polski w miejskiej bibliotece, angażowała się w działalność oświatową i na rzecz praw kobiet. Nadal też publikowała swoje artykuły w językach polskim, niemieckim i angielskim na łamach czasopism zagranicznych i polskich, wcześniej wydała także swoją pracę doktorską (Berlin, 1893). Od 1907 r. była wykładowczynią Wolnej Wszechnicy Polskiej. Podczas I wojny światowej była sanitariuszką, a od 1918 r. już jako wdowa przeniosła się na stałe do Warszawy. Pracowała początkowo w Ministerstwie Robót Publicznych, a następnie w magistracie m. Warszawy, gdzie m.in. zajmowała się skatalogowaniem wszystkich warszawskich bibliotek miejskich (Walewska 1930: 127 i dalsze).

Stefan Kopciński urodził się 3 marca 1878 r. w Stradlicach koło Pińczowa, a zmarł 10 czerwca 1934 r. w Warszawie. W kieleckim gimnazjum, gdzie w 1897 r. uzyskał maturę, należał do patriotycznego, tajnego kółka samokształceniowego. Następnie kontynuował edukację na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Warszawskiego, uzyskując dyplom w 1903 r. W czasie studiów był aktywnym członkiem organizacji studenckich, m.in. członkiem komitetu wykonawczego Zrzeszenia Akademickiego „Spójnia", uczestniczył w manifestacjach patriotycznych.

Po odbyciu stażu w warszawskim szpitalu św. Ducha rozpoczął pracę w szpitalu dla nerwowo i psychicznie chorych w Drewnicy, gdzie czynnie działał w Towarzystwie Kultury Polskiej, uczestnicząc w pracy kulturalno-oświatowej. Był politycznie zaangażowany, sympatyzował z PPS i za pomoc bojowcom PPS przeniesiono go do szpitala pod Smoleńskiem. W latach rewolucyjnych organizował opiekę lekarską dla robotników, pomagał więźniom, ukrywał aktywistów PPS. W 1907 r. został ordynatorem szpitala „Kochanówka" pod Łodzią, a od 1912 r. tę funkcję pełnił w szpitalu w Tworkach (*Polski Słownik Biograficzny* 1968: 615).

W czasie I wojny światowej dr Kopciński, jako kapitan-lekarz armii rosyjskiej, służył w Penzie, gdzie założył komitet opieki dla 11 tysięcy uchodźców oraz zorganizował dwie szkoły i cztery internaty dla dzieci. Po przeniesieniu do Mińska założył tam Dom Ludowy, Uniwersytet Powszechny i kursy dla ewakuowanych nauczycieli (Mieszkowski 1960: 69).

W maju 1918 r. Kopciński powrócił do kraju i zamieszkał w Łodzi. W 1919 r. został wybrany ławnikiem Rady Miejskiej i kierownikiem Wydziału Szkolnictwa, gdzie wcześniej pełnił funkcję kierownika Sekcji Lekarzy Szkolnych. Pracował również jako nauczyciel w miejskich placówkach oświatowych. Jego ówczesne osiągnięcia Mieszkowski zreasumował następująco: „Pokonał wszystkie przeszkody i w Łodzi, mieście proletariatu i przysłowiowej nędzy, wprowadził powszechne nauczanie, obwarowane karalnością rodziców i opiekunów za niewysyłanie dzieci do szkoły" (Mieszkowski 1960: 71).

W 1922 r. dr Kopciński został wybrany do Senatu RP z listy PPS w Łodzi. Był obok Ignacego Daszyńskiego inicjatorem i współtwórcą Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego. Działał też w Robotniczym Towarzystwie Przyjaciół Dzieci. Był również jednym z najaktywniejszych członków Związku Nauczycielstwa Polskiego. Prowadził Pracownię Psychologiczną w Łodzi, a w Warszawie pracował nad metodyką pracy oświatowej i prowadził wykłady na WWP. W 1928 r. został prezesem Towarzystwa Psychologicznego.

Podsumowując dokonania dra Kopcińskiego, warto zwrócić uwagę na osobisty i społeczny wymiar jego biografii, dostrzeżony bardzo trafnie przez Mieszkowskiego:

> Bronił postulatów powszechnego, jednolitego i demokratycznego nauczania, świeckości szkoły, zawodowych spraw nauczycielskich, zwalczał alkoholizm. Dr Kopciński nie miał osobistych wrogów. Był ujmujący w obcowaniu, zawsze bezpośredni, uczynny, współczujący i czuły na ludzką krzywdę. Cieszył się powszechnym szacunkiem i sympatią. Nie znaczy to jednak, że nie miał zdecydowanych poglądów w sprawach zasadniczych […] Jego walka o dostęp dla dzieci proletariatu i chłopów do szkół średnich i wyższych

odbiła się głośnym echem w całym kraju. Kiedy sanacja z premierem Składkowskim na czele „pacyfikowała" tzw. Kresy wschodnie, dr S. Kopciński wygłosił w Senacie pamiętne przemówienie w obronie mniejszości narodowych, żądając dla nich pełni praw obywatelskich (Mieszkowski 1960: 71).

Seweryn Leopold Sterling (1864–1932)

Ze Studium Pracy Społeczno-Oświatowej Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie, jak również z łódzkim oddziałem WWP, związany był Seweryn Leopold Sterling, lekarz internista i ftyzjatra, działacz społeczny, członek honorowy Warszawskiego Towarzystwa Higienicznego i uczony, który większość swoich prac poświęcił zagadnieniom gruźlicy. Demel określił go jako nestora i lidera higienistów łódzkich (Demel 2000a: 108).

Seweryn Sterling urodził się 21 lutego 1864 r. w osiedlu Gustek w okolicy Tomaszowa Rawskiego (obecnie: Tomaszów Mazowiecki). Pochodził ze spolonizowanej rodziny wyznania mojżeszowego. Był najstarszym synem Jakuba i Franciszki z Goldmanów.

Praca ojca Sterlinga w roli sekretarza Józefa Ignacego Kraszewskiego ułatwiła asymilację rodziny w środowisku polskim i sprawiła, że już w czasach nauki szkolnej odbywanej w IV Gimnazjum w Warszawie S. Sterling odczuwał silną więź z polskim społeczeństwem, losami kraju oraz szanował polskie tradycje kulturowe i patriotyczne (Supady 2010: 153).

Studia lekarskie odbył w latach 1883–1889 na Uniwersytecie Warszawskim, aktywnie uczestnicząc w ideowym ruchu studenckim (w ramach Związku Młodzieży Polskiej) i w społecznym ruchu lekarsko-higienicznym związanym z osobą dra Józefa Polaka i redagowanym przezeń czasopisma „Zdrowie". Już wówczas budził ogólny szacunek swoją prawością i powagą. Po zakończeniu studiów odbywał w latach 1889–1891 staże specjalizacyjne z interny i chorób płuc w zagranicznych klinikach (Wiedeń, Monachium, Jena) (Supady 2010: 154).

W latach 1891–1894 Sterling pracował jako lekarz fabryczny w zakładach bawełnianych w Tomaszowie Mazowieckim i stąd pochodzą jego pierwsze publikacje z zakresu medycyny i higieny pracy (Demel 2000a: 108). Stanisław Ciechanowski (1934: X) uznawał ten okres za przełomowy dla pogłębienia się zainteresowań Sterlinga epidemiologią, etiologią, profilaktyką, diagnostyką i terapią gruźlicy płuc. Publikacje Sterlinga zwróciły już wówczas uwagę prezesa Łódzkiego Towarzystwa Lekarskiego – dra Karola Jonschera (Supady 2010: 154).

W roku 1894 r., kiedy to Sterling przybył do Łodzi datuje się jego silny, trwający do końca życia, związek z tym miastem. Początkowo zatrudnił się na stanowisku lekarza fabrycznego w łódzkich zakładach włókienniczych (Z. Jarocińskiego, S. Rosenblatta). Szans na poprawę zdrowia robotników upatrywał w polepszeniu warunków bezpieczeństwa i higieny pracy oraz warunków mieszkaniowych, właściwym odżywianiu i zwiększeniu wydatków na profilaktykę chorób zakaźnych (Supady 2010:

154; Berner, Supady 2001: 163–165). Ogłoszone przez Sterlinga artykuły na ten temat pojawiły się w czasopiśmie „Zdrowie”[14].

W 1897 r. Sterling nawiązał współpracę z fundacyjnym szpitalem „dla starozakonnych” im. Leonii i Izraela Poznańskich (obecnie to szpital im. S. Sterlinga przy ul. Sterlinga w Łodzi) i utworzył tam pierwszy w Królestwie Polskim oddział szpitalny „dla piersiowo chorych” (Supady 2010: 154). Historycy medycyny wysoko ocenili inicjatywę i dokonania Sterlinga w tym zakresie:

> Ten niewielki, liczący 8 łóżek szpital stał się szkołą kliniczną, z której wyszły najcenniejsze prace Sterlinga oraz jego inicjatywy na rzecz ruchu lekarsko-społecznego, mającego na celu wprowadzenie do diagnostyki i terapii gruźlicy najnowocześniejszych metod i środków oraz szkolenie przyszłych specjalistów do walki z chorobą. Działalność tę kontynuował w latach następnych, tym bardziej, że w 1908 r. przejął w tymże szpitalu ordynaturę oddziału internistycznego (po dr. Ludwiku Przedborskim), a w 1930 r. otrzymał nominację na dyrektora i lekarza naczelnego (Fijałek, Indulski 1990: 179).

Seweryn Sterling należał do licznych towarzystw i organizacji lekarskich oraz higienicznych, tj. m.in.: Warszawskie Towarzystwo Higieniczne, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Łódzkie Towarzystwo Lekarskie, Łódzki Oddział Warszawskiego Towarzystwa Lekarskiego, Polskie Towarzystwo Medycyny Społecznej. Redagował i współtworzył czasopisma „Gruźlica”, „Czasopismo Lekarskie”, „Polskie Archiwum Medycyny Wewnętrznej”, „Lekarza Polskiego”. Był założycielem medyczno-społecznego stowarzyszenia pod nazwą Liga Przeciwgruźlicza i twórcą pierwszej w Łodzi poradni przeciwgruźliczej, której zadaniem było diagnozowanie i leczenie chorych oraz prowadzenie akcji profilaktycznych i oświatowych.

W czasie rewolucji 1905 r. manifestował swój patriotyzm i radykalne poglądy polityczne, organizując Zrzeszenie Radykalnej Inteligencji w Łodzi oraz Stronnictwo Postępowo-Demokratyczne. Był przekonany o konieczności wprowadzenia autonomii dla Polaków i o potrzebie otwierania szkół z polskim językiem nauczania. Za działalność społeczno-polityczną został aresztowany, a po uwolnieniu poddany nadzorowi policyjnemu. Współtworzył Towarzystwo Krzewienia Oświaty, Towarzystwo Kultury Polskiej oraz Towarzystwo Lekarzy Fabrycznych (Supady 2010: 156).

W czasie I wojny światowej był założycielem prolegionowej Ligi Państwowości Polskiej, przewodniczącym Komitetu Lekarskiego Głównego Komitetu Obywatelskiego oraz członkiem Wydziału Zdrowotności Publicznej m. Łodzi. W 1915 zorganizował oddział dla chorych na gruźlicę (na 100 łóżek) w Radogoszczu oraz szpital miejski dla lekko gruźliczych na Chojnach (Supady 2010: 156).

W 1918 r. został wybrany na członka Rady Miejskiej Łodzi. Od 1923 r. był członkiem Naczelnej Rady Zdrowia Rzeczypospolitej oraz wiceprezesem Państwowego Komitetu do Walki z Gruźlicą. W 1925 r. rozpoczęto z jego inicjatywy budowę sanatorium przeciwgruźliczego dla dzieci w Łagiewnikach (Supady 2010: 157).

[14] Wśród ośmiu artykułów Sterlinga dotyczących tej problematyki ukazały się w „Zdrowiu” m.in.: *Plan badania warunków pracy zawodowej robotnika fabrycznego*, 1895, t. 12, nr 2; *Plan badania warunków żywienia ludności miejskiej*, 1897, t. 13, nr 8. Podaję za: Supady (2010: 154).

W latach 1928–1932 Sterling pracował w Katedrze Higieny Społecznej w łódzkim oddziale WWP. Został powołany na stanowisko profesora i prowadził na tej uczelni wykłady z zakresu higieny społecznej i epidemiologii. Zdaniem Krzysztofa Baranowskiego Sterling odegrał wielką rolę przy zakładaniu i organizowaniu pracy łódzkiego oddziału WWP:

> wielokrotnie był jej [uczelni] ambasadorem u władz. Administracyjnych i samorządowych. Z dużą energią zabiegał o fundusze dla Wszechnicy. Zajmował się sprawą zorganizowania dla jej studentów opieki lekarskiej, a nawet zdobycia dla nich ulg tramwajowych (Baranowski 1977: 54–55).

Wśród licznych odznaczeń, które posiadał, najbardziej cenił Polski Krzyż Niepodległości przyznany mu za walkę o Polskę (*Wspomnienie*… 1932: 675).

Seweryn Sterling zmarł 6 sierpnia 1932 r. w Rabce. W tym samym roku, podczas uroczystych zebrań Towarzystw Lekarskich w Warszawie i w Łodzi, uczczono pamięć zmarłego. W 1933 r. dedykowano mu jeden z numerów „Polskiej Gazety Lekarskiej" i podjęto decyzję o ustanowieniu nagrody imienia Seweryna Sterlinga, która miała być przyznawana autorom najlepszych prac naukowych. W roku 1934 ul. Targową w Łodzi przemianowano na ulicę Sterlinga, a w 1951 r. mieszczącemu się przy tej ulicy szpitalowi nadano jego imię (Supady 2010: 158).

Próba podsumowania

Z licznego grona stykających się z Heleną Radlińską przedstawicieli medycyny społecznej, których łączyło przede wszystkim miejsce (WWP) oraz czas aktywności zawodowej i naukowej (dwudziestolecie międzywojenne), wybrane zostały zaledwie dwie postacie – dra Stefana Kopcińskiego i dra Seweryna Sterlinga. Ich portrety, obok wizerunku twórczyni pedagogiki społecznej, autorka starała się przedstawić dogłębnie. Sylwetki pozostałych lekarzy tworzących kadrę naukowo-dydaktyczną Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie i jej łódzkiego oddziału, zostały jedynie zdawkowo i powierzchownie opisane w odsyłaczach.

Wyboru tych postaci – poza kierowaniem się wspólnotowością psychologiczną (wiekiem, czasem historycznym i czasem zbiorowym), topograficzną i biograficzną (działalność w ramach Wszechnicy i łączenie aktywności społecznej z aktywnością profesjonalną) – dokonano, biorąc pod uwagę także inne zbieżności i odnalezione „pokrewieństwo dusz". Można tutaj odnieść się za Ewą Marynowicz-Hetką do cech uwspólnionego podzielania wartości, prowadzącego do działania społecznego (Marynowicz-Hetka 2019: 85). Odnajdujemy u omawianych postaci przede wszystkim zbliżony typ opozycji wobec zastanej rzeczywistości, która domaga się przekształceń i akceptacji demokratycznej ideologii społecznej. Działalność całej trójki stanowi zarazem pomost pomiędzy czasami zaborów i niepodległą Polską. Wspólne są dla nich również cechy, jak: odwaga, wytrwałość, pasja oraz głębokie zaangażowanie w pracę zawodową i społeczną, oddanie, a przede wszystkim – przeogromny

szacunek dla człowieka, bez względu na okoliczności, w jakich się on znajduje. Wydaje się, że byłoby w tym miejscu również trafne przytoczenie określenia, którego dla oddania atmosfery panującej w Studium Pracy Społeczno-Oświatowej WWP użyła Wojciechowska, dobrze oddającego specyfikę przedstawionej trójki: „Wszystkich łączyła i wiązała jedna myśl wspólna – pragnienie pracy twórczej dla wydobywania sił społecznych potrzebnych w przebudowie życia w kształtowaniu lepszego jutra" (Hulewicz 1964: XVI).

Bibliografia

Balińska M. A. (2012) *Ludwik Rajchman. Życie w służbie ludzkości*, przedmowa B. Geremek, przekład M. Braustein, M. Krasicki, Warszawa, Wydawnictwo Studio EMKA.

Baranowski K. (1977) *Oddział Wolnej Wszechnicy Polskiej w Łodzi 1928–1939*, Warszawa–Łódź, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Berner W., Supady J. (2001) *Działalność lekarsko-społeczna na rzecz zdrowia publicznego w Łodzi w latach 1870–1914*, Łódź, Wydawnictwo ADI.

Ciechanowski S. (1934) *Rys życia Seweryna Sterlinga* w: Sterling S., *Gruźlica. Zbiór prac 1894–1932*, Łódź, Drukarnia Państwowa w Łodzi, s. IX–XIII.

Czapska M. (2006) *Ostatnie odwiedziny i inne szkice*, Warszawa, Biblioteka „Więzi".

Demel M. (1964) *Pedagogiczne aspekty warszawskiego ruchu higienicznego 1864–1914*, Wrocław, Komitet Nauk Pedagogicznych i Psychologicznych PAN, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Monografie Pedagogiczne pod red. B. Suchodolskiego, t. 12.

Demel M. (2000a) *Z dziejów promocji zdrowia w Polsce*, t. I–II, Kraków, Akademia Wychowania Fizycznego.

Demel M. (2000b) *Z dziejów promocji zdrowia w Polsce*, t. III, Kraków, Akademia Wychowania Fizycznego.

Dziesięciolecie Wolnej Wszechnicy Polskiej TKN: Sprawozdanie z działalności Kursów Naukowych 1906–1917 (1917), Warszawa, Nakładem Zarządu Towarzystwa Kursów Naukowych.

E. B. (1932) *Lekarze a przebudowa życia społecznego*, „Warszawskie Czasopismo Lekarskie", nr 33, s. 771.

Fijałek J., Indulski J. (1990) *Opieka zdrowotna w Łodzi do roku 1945. Studium organizacyjno-historyczne*, Łódź, [b. w.].

Hirszfeld L. (1989) *Historia jednego życia*, Warszawa, Instytut Wydawniczy PAX.

Hulewicz J. (1964) *Wstęp. Helena Radlińska – historyk oświaty* w: *Z dziejów pracy społecznej i oświatowej*, Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo.

Konarski S. (1986) *Radlińska Helena (1879–1954)* w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 29, Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, s. 696–703.

Lepalczyk I., Marynowicz-Hetka E. (2004) *Helena Radlińska. Portret osoby badaczki, nauczycielki i działaczki społecznej* w: *Sylwetki łódzkich uczonych. Profesor Helena Radlińska*, z. 75, Łódź, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, s. 9–14.

Marynowicz-Hetka E. (2019) *Pedagogika społeczna. Pojmowanie aktywności w polu praktyki*, Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Mazurkiewicz E. A. (1983) *Sprawność działania socjalnego w pedagogice społecznej Heleny Radlińskiej*, Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo.

Mieszkowski J. T. (1960) *Stefan Kopciński (1878-1934)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy" nr 4, s. 68–73. *Polski Słownik Biograficzny* (1968), t. 13, Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 615–166.

Ossowska M. (1969), *Socjologia moralności. Zarys zagadnień*, Warszawa, PWN.

Radlińska H. (1926) *Po pierwszym roku działalności Studjum Pracy Społeczno-Oświatowej,* odbitka z nr 28 „Samorządu", s. 11.

Radlińska H. (1934) *Wspomnienia uczennicy* w: *Nasza walka o szkołę polską 1901–1917. Opracowania, wspomnienia, dokumenty*, B. Nawroczyński (red.). t. II, Warszawa, „Nasza Księgarnia", s. 391–398.

Radlińska H. (1961) *Pedagogika społeczna*, Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Radlińska H. (1964a) *Listy o nauczaniu i pracy badawczej* w: *Z dziejów pracy społecznej i oświatowej*, Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo.

Radlińska H. (1964b) *O szkołę polską* w: *Z dziejów pracy społecznej i oświatowej*, Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo.

Radlińska H. (1964) *Z dziejów pracy społecznej i oświatowej*, Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo.

Suleja W. (1995) *Józef Piłsudski*, Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo.

Supady J. (2010) *Profesor Seweryn Sterling – łódzki lekarz i społecznik* w: *Polscy lekarze Żydzi w XIX i XX wieku*, Z. Podgórska-Klawe (red.), Warszawa, Instytut Historii Nauki PAN, Żydowski Instytut Historyczny im. E. Ringelbluma, s. 153–158.

Szulcowie J. i E. (1989) *Cmentarz Ewangelicko-Reformowany w Warszawie*, Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy.

Waldorff J. i in. (1984) *Cmentarz Powązkowski w Warszawie*, Warszawa, Krajowa Agencja Wydawnicza.

Walewska C. (1930) *W walce o równe prawa: nasze bojownice*, Warszawa, wydane nakładem „Kobiety Współczesnej".

Wolska-Prylińska D. (2018) *Współdziałanie w obszarze profesji społecznych i medycznych*, Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Wroczyński R. (1961) *Wstęp. Helena Radlińska – działalność i system pedagogiczny* w: *Pedagogika społeczna*, H. Radlińska, Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, s. V–XIX.

Wspomnienie pośmiertne (1932), „Medycyna" nr 22, R. 22, s. 673–675.

Wyka K. (1977) *Pokolenia literackie*, Kraków, Wydawnictwo Literackie.

Żurawicka J. (1978) *Inteligencja warszawska w końcu XIX wieku*, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Źródła internetowe

Szczerba A. (2018) *Bohaterowie stulecia: Helena Radlińska*, https://biuroprasowe-uni-lodz.prowly.com/44061-bohaterowie-stulecia-helena-radlinska [dostęp 20.04.2022].

Katyń. Księga Cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego (2000), oprac. zespół pod kier. M. Tarczyńskiego, Warszawa, Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa, https://katyn.miejscapamieci.gov.pl/media/download_gallery/Ksiega_Cmentarna_Katyn.pdf, s. 710[789] [dostęp: 1.08.2022].

O Autorce

Beata Szczepańska – historyk wychowania, doktor habilitowany nauk społecznych w zakresie pedagogiki, profesor nadzwyczajny w Katedrze Historii Wychowania i Pedeutologii Uniwersytetu Łódzkiego. Jej zainteresowania badawcze dotyczą: regionalnej historiografii oświatowej, czasopiśmiennictwa pedagogicznego i medycznego w badaniach historycznych, historii medycyny, pedeutologii historycznej, historycznych kontekstów pedagogiki społecznej. Autorka książek: *Działalność łódzkiego samorządu miejskiego w dziedzinie oświaty powszechnej i pozaszkolnej w latach 1919–1939* (2002) oraz *Higiena szkolna w szkolnictwie ogólnokształcącym Drugiej Rzeczypospolitej* (2014).

Beata Szczepańska – historian of education, habilitated doctor of social sciences in the field of pedagogy, associate professor at the Department of History of Education and Pedeutology at the University of Lodz. Research interests: regional history of education, periodical press in educational and medical research, history of medicine, historical contexts of social pedagogy and pedeutology. The author of the books*: Działalność łódzkiego samorządu miejskiego w dziedzinie oświaty powszechnej i pozaszkolnej w latach 1919–1939* [*The Activity of Lodz Local Goverment in the Area of Common and Extramural Education in 1919–1939*] (2002), *Higiena szkolna w szkolnictwie ogólnokształcącym Drugiej Rzeczypospolitej* [*School Hygiene in General Education in the Second Polish Republic*] (2014).

Cytowanie

Szczepańska B. (2022) *Helena Radlińska i środowisko medyczne w kręgu Wolnej Wszechnicy Polskiej. Wybrane portrety lekarzy-społeczników*, „Nauki o Wychowaniu. Studia Interdyscyplinarne", nr 2(15), s. 186–201, https://doi.org/10.18778/2450-4491.15.10.

© by the author, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC BY 4.0